

OPERACJA KRYPTONIM „P”. LIKWIDACJA XVI OKRĘGU „ORZEŁ” NARODOWEGO ZJEDNOCZENIA WOJSKOWEGO

THE OPERATION THE CRYPTONYM „P”. LIQUIDATION OF THE 16TH DISTRICT „EAGLE” OF THE NATIONAL MILITARY UNIFICATION

Instalowanie się nowej władzy. Podziemie ostrołęckie wobec nowej sytuacji

„Wyzwalanie” powiatu ostrołęckiego przez nadciągające ze wschodu wojska sowieckie odbywało się w dwóch etapach. Większość terenów położonych na lewym brzegu Narwi została opanowana przez armię sowiecką już w sierpniu–wrześniu 1944 r. (Ostrołęka została zajęta przez Rosjan 6 września 1944 r.). Na około pół roku powiat został przedzielony linią frontu, biegnącego wzdłuż Narwi. Tak długotrwała obecność wojska dwóch wrogich armii doprowadziła powiat do kompletnej ruiny.

Na lewym – „wyzwolonym” brzegu rzeki – jednostki NKWD i sowieckiego kontrwywiadu wojskowego „Smiersz”¹ przeczesywały wioski podejrzane o sprzyjanie Armii Krajowej, wyłapując ukrywających się akowców. Żołnierze AK i NSZ, którzy przez pięć lat walczyli o niepodległość, nie szczędząc swego życia oraz życia swych rodzin, byli teraz jak przestępcy tropieni przez „wyzwolicieli” i ich sojuszników – komunistów.

Ofensywa w styczniu 1945 r. sprawiła, że Niemcy bez większych walk zostali wyparci z całego powiatu ostrołęckiego. W Ostrołęce zainstalowały się władze komunistyczne. Komuniści nadzorowani przez doradców z NKWD zorganizowali Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (PUBP), Powiatową Komendę Milicji Obywatelskiej (KP MO) i sieć posterunków milicyjnych w gminach, w mieście zlokalizowano garnizon sowiecki wspierany pociągiem pancernym ulokowanym na ostrołęckiej stacji kolejowej.

* dr, Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe

¹ SMIERZ lub Smiersz (ros. Главное управление контрразведки «СМЕРШ» Народного комиссариата обороны (НКВД) СССР, Специальные Методы Розоблачения Шпионов – Специальные Методы Выкрывания Шпионов – specjalne metody demaskowania szpiegów, polegające na posyłaniu swych agentów w środowisko przeciwnika i potem ich „demaskowaniu, *smiert szpionam* – śmierć szpiegom) – była to powszechna nazwa (akronim) stosowana w ZSRR podczas II wojny światowej wobec jednostek kontrwywiadu wojskowego działającego w latach 1943–1946.

Na ziemi ostrołęckiej w latach 1945–1947 dominowały dwa nurty podziemia antykomunistycznego. Konspiracja wywodząca się z rozwiązanej Armii Krajowej znalazła kontynuację w strukturach Armii Krajowej Obywatelskiej (AKO), obóz narodowy był reprezentowany przez Narodowe Siły Zbrojne (NSZ) i Narodowe Zjednoczenie Wojskowe (NZW)².

Stosunek poszczególnych ugrupowań i partii politycznych do wkraczającej na nasze ziemie armii sowieckiej nie był jednolity, a wręcz krańcowo odmienny. Stronnictwo Narodowe postanowiło pozostać w konspiracji. Jego władze emigracyjne w Londynie opublikowały w lipcu 1945 r. swoje stanowisko w tej sprawie, w którym zdefiniowały koncepcje na przyszłość: „W momencie zwrotnym dla polityki polskiej, kiedy – mimo zobowiązań, uroczystych oświadczeń, traktatów – sprzymierzeni przestali uznawać legalny rząd polski, a kraj został wydany na łup obcych sił, Stronnictwo Narodowe stwierdza, że nie uznaje faktów dokonanych i będzie nadal walczyć o pełne wyzwolenie narodu i odbudowanie państwa do samodzielnego życia”³.

Stanowisko Komendy Głównej AK było nieco bardziej skomplikowane. Po upadku Powstania Warszawskiego w szeregach AK nastąpił kryzys wewnętrzny. Komenda Główna AK nie wypracowała jednoznacznego stanowiska wobec Sowietów, co potęgowało chaos w szeregach AK.

Oslabienie struktur AK miało odzwierciedlenie również w Ostrołęce i powiecie. Istotny wpływ na sytuację wywarło zajęcie wschodniej części powiatu ostrołęckiego przez Armię Czerwoną we wrześniu 1944 r. W wyzwolonej części powiatu większość ludności była obojętna w stosunku do nowej władzy. Po początkowym przychylnym nastawieniu do Rosjan nastąpiła wkrótce zmiana, przychylność zastąpiła wrogość. Ze sprawozdania komendanta Białostockiego Okręgu AK wynikało, że stosunki między „wyzwolicielami” i mieszkańcami regionu „(...) doszły do takiego stopnia, że obecnie są wrogie-nienawistne. Każdy bolszewik widzi teraz w Polaku wroga, faszystę, AK-owca, «Mikołajczyka», wroga ustroju komunistycznego. Władze administracyjne spotykają się na każdym kroku z powiedzeniem, że bolszewicy są, by rozkazywać, Polacy – by słuchać (...) Bolszewizm to bandytyzm, rozbój i bezprawie (...)”⁴. Ze strefy przyfrontowej wysiedlono mieszkańców, niszcząc ich domostwa i rozgrabiając ich mienie. Komendant Białostockiego Okręgu AK tak oceniał sytuację ludności i stosunek do niej „wyzwolicieli”: „Wszystkie zabudowania w wysiedlonym pasie przyfrontowym wy-

² T. Lendo (oprac.), *Opozycja polityczna na terenie powiatu ostrołęckiego 1944–1947 w dokumentach władz komunistycznych*, Ostrołęka 2006, s. 10; *Informator o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944–1956*, Lublin 1993, s. 8.

³ Przedstawione w tym dokumencie zadania zostały przyjęte przez pion wojskowy SN, który przybrał odtąd nazwę Narodowy Związek Wojskowy (NZW). Cele NZW jasno i precyzyjnie formułował rozkaz komendanta głównego z 1 września 1945 r. „Walczymy o pełne wyzwolenie Polski spod okupacji i wpływów sowieckich zarówno bezpośrednich, jak i za pośrednictwem swoich agentów (grupa Bieruta); Prowadzimy walkę o całość ziem wschodnich w granicach 1939 r.; Z walki o Wielką Polskę nie zrezygnujemy pod wpływem Rosji Sowieckiej i jej agentur” – cyt. za: L. Żebrowski, *Podziemie polityczne i wojskowe obozu narodowego 1939–1948*, w: W.L. Ząbek (red.), *Tradycje niepodległościowe na Północnym Mazowszu*, Warszawa 1994, s. 92–93.

⁴ K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Białostocki Okręg AK-AKO*, Warszawa 1997, s. 326; K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Ziemia Ostrołęka w walce z komunizmem 1944–1954*, Ostrołęka 2008, s. 17.

glądają jak po przejściu Hunów. Pozostają w wielu wypadkach tylko miejsca po zabudowaniach (...). Nic więc dziwnego, że wzajemne stosunki są wrogie i nikt spośród Polaków nie chce myśleć o tym, by stan obecny miał być trwałym”⁵.

Donosy konfidentów i rozpoznanie poczynione przez działających za linią frontu zwiadawców sprawiły, iż posuwające się zaraz za frontem jednostki NKWD i „Smierszu” miały już informacje o mieszkańcach powiatu działających w ruchu niepodległościowym. W grudniu 1944 r. na „wyzwolonych” terenach powiatu aresztowano 52 żołnierzy konspiracji AK, a w okresie od stycznia do marca 1945 r. – dalszych 104 akowców, których w większości wywieziono do łagrów w głębi Rosji⁶. Przyjmuje się, że od września 1944 r. do marca 1945 r. Sowieci aresztowali kilkuset uczestników ostrołęckiego podziemia, wywodzących się głównie z szeregów AK. Sytuacji tej uniknęli żołnierze NSZ, którzy nie rozkonspirowali się tak jak akowcy podczas akcji „Burza”.

Konspiracja obozu narodowego w powiecie ostrołęckim, w przeciwieństwie do innych powiatów na Mazowszu, utrzymała osobowy *status quo*. Wiosną 1945 r. ostrołęcką organizacją NSZ, tworzącą wspólną z powiatem ostrowskim jednostkę szczebla powiatowego o kryptonimach „Olkusz” i „Orawa”, dowodził Feliks Przybytniewski „Mieczysław”⁷. Teren Komendy Powiatowej „Olkusz” – „Orawa” dzielił się na pięć ośrodków, w których skład wchodziło od 2 do 4 placówek. W lipcu 1945 r. struktura ta została podzielona na dwie odrębne jednostki: z powiatu ostrowskiego utworzono KP „Olkusz” dowodzoną przez Stanisława Lichotę „Krechowiaka”, ostrołęcka KP „Orawa” zaś pozostawała pod rozkazami „Mieczysława”. Podlegał mu oddział partyzancki Pogotowia Akcji Specjalnej NSZ (PAS)⁸ dowodzony kolejno przez Romana Gawczyńskiego „Dzierżyńskiego”, a następnie Mariana Kraśniewskiego „Burzę”. To właśnie konspiracja ostrołęcka spod znaku NSZ stała się zaczątkiem odrodzenia niepodległo-

⁵ K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Białostocki Okręg...*, s. 325.

⁶ *Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956*, t. 3, *Powiat Ostrołęka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, Materiały z sesji naukowej: *Powiat Ostrołęka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, Warszawa 2009, s. 39; por. *Losy tułaczki mieszkańców województwa ostrołęckiego 1939–1956, Wspomnienia. Wykaz deportowanych*, wstęp, wybór i opracowanie B. Gołębiowski, S. Pajka, Ostrołęka 1993, s. 125–178; A. Białczak, *Polskie podziemie na Kurpiowszczyźnie w latach 1945–1948. Zarys problemu*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 1998, t. 12, s. 245.

⁷ Feliks Przybytniewski, ur. 15 XI 1910 r. w Astrachaniu w Rosji. W latach 1935–1936 ukończył dwuwieczną szkołę podchorążych 27 DP w Łucku. Awansowany na stopień ppor., uczestniczył w wojnie obronnej 1939 r. Od 1940 r. w szeregach NOW, gdzie pełnił funkcję komendanta Obwodu Ostrów Mazowiecka, w 1942 r. scalony z AK (szef Kedywu w Obwodzie AK Ostrów Mazowiecka). W 1944 r. dowódca Lotnego Oddziału Dywersyjnego i 7 kompanii III/13 pp AK, na której czele walczył w akcji „Burza”. Wiosną 1945 r. powołany na stanowisko dowódcy KP NZW „Orawa”–„Olkusz” (Ostrołęka–Ostrów Mazowiecka), od lipca tego roku już tylko KP „Orawa”. Odwołany w maju 1946 r. Aresztowany przez UB, jesienią 1946 r. podpisał proklamację zachęcającą członków NZW do ujawniania się. Skazany trzykrotnie na karę śmierci, zamienioną na wieloletnie więzienie. Zwolniony na mocy amnestii w 1955 r. Zmarł 17 IX 2001 r. *Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956*, t. 3, *Powiat Ostrołęka...*, s. 60.

⁸ Pogotowie Akcji Specjalnej zostało zorganizowane wiosną 1945r. jako przedłużenie działalności Akcji Specjalnej (AS) istniejącej w okresie okupacji hitlerowskiej przy NSZ celem zwalczania działaczy komunistycznych, a szczególnie członków PPR i funkcjonariuszy UB [w:] *Informator...*, s. 113.

ściowego ruchu spod znaku NZW na całym północnym Mazowszu. W 1945 r. Komenda Obszaru nr 1 NZW podjęła decyzję o powierzeniu Zbigniewowi Kuleszy „Młotowi”⁹ zadania uporządkowania na potrzeby NZW powiatu ostrołęckiego. Ostrołęcka organizacja NSZ dowodzona przez wcześniej wspomnianego „Mieczysława” w połowie 1946 r. połączyła się ze strukturą NZW dowodzoną przez „Młota” i rozszerzyła swą działalność także na przyległe – sąsiadujące z powiatem ostrołęckim tereny Mazowsza północnego, jak też i na obszar pobliskiego powiatu łomżyńskiego¹⁰. Jako pierwszy podporządkował się Komendzie Powiatu „Orawa” powiat makowski, następnie przasnyski i ciechanowski.

Wiosną 1945 r., gdy Armia Czerwona przesunęła się znad Narwi na zachód, społeczeństwo straciło resztki złudzeń co do rzeczywistego charakteru nowej władzy przyniesionej przez komunistów. W okresie tym mamy do czynienia z największym nasileniem akcji zbrojnej przeciw władzom komunistycznym. Także operujące w powiecie ostrołęckim oddziały NSZ (NZW) dowodzone przez „Mieczysława” wykonały w okresie wiosny i lata 1945 r. szereg akcji zbrojnych. Między innymi należy tu wymienić rozbrojenie dwunastu posterunków MO (m.in. 16/17 kwietnia rozbito posterunek MO w Turośli, 18/19 kwietnia w Łysych i Kuziach, 18 maja 1945 r. w Myszyncu i Czerwinie). 30 maja 1945 r. w zasadzce na drodze Kadzidło–Baranowo zastrzelono dwóch milicjantów. W lipcu 1945 r. oddział NSZ zaatakował jednostkę Armii Czerwonej na drodze Myszyniec–Kadzidło. 12 sierpnia 1945 r. rozbrojono oddział LWP w Gawrychach, gm. Zbójna, we wrześniu oddział NSZ podczas akcji w Myszyncu rozbroił dwa posterunki ochraniające stację kolejową¹¹.

Latem 1945 r. w powiecie ostrołęckim nastąpiło ograniczenie akcji zbrojnej podziemia niepodległościowego związanej z ogłoszeniem w sierpniu 1945 r. tzw. amnestii dla żołnierzy podziemia przez władze komunistyczne, podczas której ujawniło się około 42 000 osób, z tego blisko 30 000 miało przypadać na AK i organizacje „pokowskie”¹².

XVI Okręgu NZW „Mazowsze”

Sukcesy organizacyjne i bojowe Zbigniewa Kuleszy „Młota” jako komendanta Powiatu „Orawa” zostały wysoko ocenione przez przełożonych z Komendy Obszaru NZW. W grudniu 1945 r. „Młot” otrzymał polecenie przeorganizowania Powiatu „Orawa” w inspektorat o takim samym kryptonimie, który miał przejąć trzy powiaty z terenu Mazowsza. „Młot” definitywnie zerwał więź podległości łączącej go z Ko-

⁹ Zbigniew Kulesza, ur. w 1917 r. w Długosiodle. Przed wojną ukończył Państwową Szkołę Przemysłu Drzewnego w Łomży, powołany do Wojska Polskiego przeszedł Dywizyjny Kurs Podchorążych Rezerwy w Kowlu. Podczas wojny w Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej, następnie Narodowych Siłach Zbrojnych na Białostoczczyźnie. Po zakończeniu wojny objął funkcję komendanta Komendy Powiatu „Orawa” NZW, następnie stanął na czele Okręgu XVI „Mazowsze” NZW. Ujawnił się 22 kwietnia 1947 r. Aresztowany w grudniu tego roku, wyszedł na wolność w 1956 r. W. Brenda, *Okręg „Orzeł” NZW na północnym Mazowszu w latach 1947–1948 i jego kontynuatorzy*, w: T. Łabuszewski (red.), *Ostatni leśni 1948–1953*, Warszawa 2003, s. 32.

¹⁰ *Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956*, t. 3, *Powiat Ostrołęka...*, s. 71.

¹¹ K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Ziemia Ostrołęcka w walce z komunizmem...*, s. 15.

¹² *Ibidem*.

mendą Okręgu NZW Białystok i w lecie 1946 r. przystąpił do intensywnej budowy struktur organizacyjnych NZW na Mazowszu. Jego działania objęły, oprócz zorganizowanej już wcześniej Ostrołki, powiaty Maków Mazowiecki, Przasnysz, Ciechanów, częściowo Pułtusk, Mławę i Sierpc, a także Pisz, Białą Piską i Olsztyn. Powstałym w ten sposób już nie Inspektoratem, ale XVI Okręgiem NZW „Mazowsze”, dowodził do kwietnia 1947 r., tj. do ogłoszonej przez władze komunistyczne amnestii¹³.

Okręg XVI NZW „Mazowsze” wchodził w skład Obszaru I NZW krypt. „Narew”. Komendzie Obszaru podlegały okręgi: Warszawa, Olsztyn i Białystok. Na jej czele stał Mieczysław Grygorcewicz „Ostromir”, następnie Marian Kamiński „Rawicz”¹⁴.

Zbigniew Kulesza „Młot” jako komendant Powiatu (Inspektoratu) „Orawa”, a następnie XVI Okręgu NZW „Mazowsze”, powołał na swego zastępcę Mariana Kraśniewskiego „Burzę”. Jedną z istotnych jego decyzji było nawiązanie w lecie 1945 r. kontaktu z Józefem Kozłowskim „Lasem”¹⁵, ukrywającym się w Wydmusach (powiat ostrołęcki). „Las” zgodził się podporządkować „Młotowi” z grupą niespełna dwudziestu podkomendnych z Wileńszczyzny. Po pewnym czasie „Las” został mianowany przez „Młota” jego zastępcą i jednocześnie szefem PAS XVI Okręgu NZW.

Działania organizacyjne „Młota” doprowadziły do unormowania sytuacji na terenie powiatu ostrołęckiego oraz sąsiadujących powiatów. W skład zorganizowanej na nowo struktury niepodległościowej wchodziłi zarówno dawni żołnierze NSZ, jak i liczni akowcy zdecydowani na dalszą walkę pomimo stanowiska Delegatury Sił Zbrojnych.

W efekcie działalności „Młota” latem 1946 r. na terenie XVI Okręgu NZW, podobnie jak w innych okręgach tej organizacji, przyjęto podział na komendy powiatów. Powiat ostrołęcki tworzył Komendę „Orawa”. Komendantem był Marian Kraśniewski „Burza”¹⁶. W ramach powiatowej struktury terytorialnej Okręgu NZW „Mazowsze”

¹³ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej AIPN), 0255/228, Banda NZW „Las”, t. 8; *Kryptonim „Orzeł”. Warszawski Okręg Narodowego Zjednoczenia Wojskowego w dokumentach 1947–1954*, wybór i opracowanie K. Krajewski, T. Łabuszewski, J. Pawłowicz, L. Żebrowski, Warszawa 2004, s. 20.

¹⁴ *Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956*, t. 3, *Powiat Ostrołęka...*s. 79; *Kryptonim „Orzeł”...*, s. 15.

¹⁵ Józef Kozłowski, ur. w 1910 r. na Łotwie. W latach 1931–1932 odbył służbę wojskową w 5. pp w Wilnie. W latach 1933–1939 był gajowym w powiecie Stara Wilejka. W okresie radzieckiej okupacji na Wileńszczyźnie zatrudnił się jako listonosz. Po wkroczeniu Niemców na Wileńszczyznę powrócił do pracy w lesie, a w 1944 r. wstąpił ochotniczo do tzw. Legionu Polskiego, formacji policyjnej tworzonej przez Niemców. W czerwcu 1944 r. jednostka ta opuściła Wileńszczyznę i po przybyciu do powiatu ostrołęckiego nawiązała kontakt z miejscowymi strukturami AK, potem NZW. Pod ps. „Las” został szefem PAS NZW w Okręgu „Mazowsze”, od czerwca 1947 r. stanął na czele okręgu. Aresztowany 25 czerwca 1948 r. i skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano. W. Brenda, *Okręg „Orzeł” NZW...*, s. 33.

¹⁶ Pozostałe komendy XVI Okręgu NZW: „Pomian” (powiat przasnyski) – komendanci: por. Wenanty Wiszowaty „Rekin” (do jesieni 1946 r.), następnie ppor. N.N. „Orlik”; „Marymont” (powiat makowski) – komendanci: Marian Górecki „Marek” (sierpień–wrzesień 1946 r.), Marian Kraśniewski „Burza” (październik–listopad 1946 r.) i Witold Borucki „Dąb”; „Celina” (powiat ciechanowski) – komendant Albin Szymczak „Szydło”; K. Kacprzak, *Podziemie zbrojne na Mazowszu północnym w walce z systemem komunistycznym 1945–1952*, Warszawa 2011, s. 221; *Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956*, t. 3, *Powiat Ostrołęka...*, s. 81.

istniała struktura wojskowa z podziałem na bataliony, kompanie i plutony. Na terenie Powiatu NZW Ostrołęka „Orawa” zorganizowano trzy bataliony. I batalion, liczący 475 ludzi, obejmował gminy Turośl, Zbójna i Łyse. Funkcję dowódcy pełnił Antoni Chojcecki „Ślepowrona”¹⁷. II batalion (gminy Łyse, Myszyniec i Kadzidło), pod komendą Czesława Kani „Nałęczca”, liczył około 560 żołnierzy. III batalion, dowodzony przez Ignacego Plagę „Zbruczca”, obejmował gminy Goworowo, Rzekuń, Troszyn i Czerwin.

Oddziałem PAS, który liczył dwudziestu ludzi dowodził Józef Kozłowski „Las”. Stała bazą oddziału „Lasa” był teren powiatu ostrołęckiego.

Działalność organizacyjna, wywiadowcza, łączność i propaganda Okręgu NZW „Mazowsze” oparte były na siatce terenowej. Okręg wydawał własne pismo „Echo Bałtyckie”, a ponadto liczne odezwy i apele adresowane do członków NZW, ludności cywilnej i żołnierzy LWP.

W okresie komendantury „Młota” oddziały NZW panowały nad znaczną częścią północnego Mazowsza, zwłaszcza nad powiatami ostrołęckim, przasnyskim, ciechanowskim i makowskim, skutecznie uniemożliwiając organizowanie się i funkcjonowanie władz komunistycznych. W grudniu 1945 r. oddział „Lasa” opanował Zaręby (powiat przasnyski) i rozbroił tamtejszą załogę milicji. W tym samym miesiącu zastrzelono dwóch pracowników UB w Ostrołęce. 13 stycznia 1946 r. oddział „Lasa” rozbroił posterunek MO w Krzynowłodze Małej (powiat przasnyski), 15 stycznia 1946 r. uderzył na Chorzele (powiat przasnyski), gdzie rozbił placówkę UB i posterunek MO (milicjantów puszczono wolno, czterej funkcjonariusze UB zostali rozstrzelani). W tym samym miesiącu oddziały PAS rozbiły posterunek MO w Lipowcu (powiat szczytnowski). W lutym 1946 r. oddział PAS wzmocniony żołnierzami zmobilizowanej sieci terenowej NZW zajął Maków Mazowiecki i rozbił KP MO. Niedługo potem ten sam oddział opanował Różan, gdzie rozbroił posterunek MO i przeprowadził rekwizycje w instytucjach gospodarczych. W tym też miesiącu obiektem akcji oddziałów PAS stały się posterunki MO w Baranowie (powiat przasnyski), Szeklowie i Sypniewie (pow. makowski). W kwietniu 1946 r. oddział „Burzy” zatrzymał pociąg na stacji Gucin (pow. ostrołęcki) i rozbroił jadących nim żołnierzy LWP. Takie same akcje wykonano 21 maja i 5 czerwca na stacji Zabiele Wielkie (zatrzymano trzy pociągi). 6 maja 1946 r. oddziały „Lasa” i Hieronima Rogińskiego „Roga”¹⁸ opanowały Kolno, rozbiły silny posterunek MO i przeprowadziły rekwizycje w urzędach i instytucjach gospodarczych. Także w maju oddziały „Burzy” i „Lasa” rozbroiły posterunek MO w Płoniawach (pow. makowski). Jedną z bardziej udanych akcji wykonanych w tym miesiącu było rozbięcie przez patrol PAS grupy operacyjnej UB i LWP koło wsi Gucin w pow. ostro-

¹⁷ AIPN, 0255/228, Banda NZW ps. „Las”; K. Kacprzak, *Podziemie zbrojne na Mazowszu...*, s. 223–224; *Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956*, t. 3, *Powiat Ostrołęka...*, s. 82–83.

¹⁸ Hieronim Rogiński, ur. w 1911 r. w Nowym Jorku (USA). Służył w WP jako podoficer zawodowy. Podczas wojny w ZWZ-AK w Obwodzie Łomża jako zastępca Romualda Kozia „Pojawy”, który pełnił funkcję szefa referatu saperów. Razem stworzyli organizację „PO WE” działającą w ramach Obwodu AK Łomża na pograniczu Polski z Prusami Wschodnimi. W 1943 r. wraz z tą organizacją przeszedł do NSZ, od 1945 r. w NZW w okolicach Kolna. W sierpniu 1947 r. wyjechał na Pomorze, tam aresztowany, zdołał uciec i powrócił do powiatu kolneńskiego. W 1947 r. i następnie od października 1948 r. stał na czele KP „Łużyca”, „Łuków”. Zginął w kwietniu 1952 r. otoczony przez UB w miejscowości Czerwone (pow. kolneński). W. Brenda, *Okręg „Orzeł” NZW...*, s. 32–33.

łęckim. 2 czerwca oddział PAS znów rozbił posterunek MO w Baranowie, a 26 czerwca 1946 r. patrol sierż. Henryka Skoniecznego „Romana” uderzył na posterunek MO i LWP w Ukcie (pow. mrągowski). Czerwiec przyniósł też rozbrojenie dwóch pododdziałów LWP w Troszynie i Kamieniewie (pow. ostrołęcki). W lipcu i sierpniu 1946 r. padły posterunki MO w Łysych, Turośli i Krasnosielcu. 9 września tegoż roku oddział PAS dowodzony przez „Lasa” ponownie zlikwidował posterunek MO w Lipowcu, a dwa dni później posterunek MO w Kolonii (powiat Przasnysz). 13 września oddziały Eugeniusza Lipińskiego „Mrówki” i Edwarda Dobrzyńskiego „Orzyca”, ubezpieczone przez oddziały „Romana” i „Roja” (pod ogólnym dowództwem „Lasa” i „Młota”), wykonały akcję na cukrownię w Krasieńcu. W zasadzkę oddziału Mieczysława Dziemiszewicza „Roja”¹⁹ wpadł zaś pluton operacyjny MO z Ciechanowa. 25 września oddziały NZW rozbroiły posterunek MO w Chorzelach, a 20 października zaatakowały posterunek w Krzynowłodze Wielkiej (powiat Przasnysz). 30 października 1946 r. oddział „Romana” wszedł do miasteczka Chorzele i znów rozbił tam milicję oraz rozbił urzędy, a oddział „Lasa” wciągnął w zasadzkę na drodze Chorzele–Przasnysz pod Rembielinem pluton operacyjny Komendy Powiatowej MO z Przasnysza, zdobywając całe uzbrojenie tej jednostki. 29 października 1946 r. oddział PAS zaatakował pociąg na stacji Parciaki (pow. Przasnysz). We wrześniu i październiku oddział „Roga” rozbił posterunki MO w Myszynie i Lachowie. 8 listopada 1946 r. oddział PAS opanował Goworowo pow. ostrołęcki, rozbił milicję i dokonał zniszczeń w urzędach. 26 grudnia 1946 r. patrol „Orzyca” po raz kolejny rozbił posterunek MO w Baranowie. 3 lutego 1947 r. podczas akcji na stacji Grabowo (pow. ostrołęcki) oddział „Lasa” rozbił dwa posterunki SOK. 6 marca 1947 r. zaatakowano posterunek MO w Lelisie (zlikwidowano komendanta posterunku). 3 kwietnia 1947 r. oddziały „Romana” i „Roja” opanowały Karwacz (powiat przasnyski), rozbiły posterunek MO i przeprowadziły rekwizycję w urzędzie gminnym²⁰. W latach 1945–1946 pododdziały NZW zlikwidowały też kilkudziesięciu informatorów, agentów i etatowych funkcjonariuszy UB.

Ostrołęckie podziemie wobec amnestii w 1947 r.

Jeszcze przed amnestią lutową, jesienią 1946 r. ostrołęckie podziemie niepodległościowe doznało poważnego wstrząsu organizacyjnego. Ujęty przez UB były komendant Powiatu „Orawa” Feliks Przybytniewski „Mieczysław” apelował z więzienia do swych podkomendnych do zaprzestania walki i ujawnienia się. Kolejny cios zadały władze bezpieczeństwa, organizując w powiecie ostrołęckim lokalną amnestię, w której wyniku ponad pięćset żołnierzy NZW i AK-WiN złożyło broń i wyszło z konspiracji²¹.

¹⁹ Mieczysław Dziemiszewicz, ur. w 1925 r. w Zambrowie. Podczas wojny uczęszczał na tajne nauczanie w Makowie Mazowieckim, wykonywał też zadania zlecone przez starszego brata Romana Dziemiszewicza „Adama”, „Pogodę”, komendanta NSZ w powiecie ciechanowskim. Na wiosnę 1945 r. został wcielony do Ludowego Wojska Polskiego, skąd zdezerterował i wstąpił do oddziału NZW Mariana Kraśniewskiego „Burzy”, wkrótce potem stworzył własny oddział partyzancki. Do 1948 r. pełnił funkcję komendanta KP „Ciężki”, po rozbięciu Komendy Okręgu w czerwcu 1948 r. stanął na czele niezależnej KP „Wista”. Zginął w kwietniu 1951 r. W. Brenda, *Okręg „Orzeł” NZW...*, s. 32.

²⁰ *Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956*, t. 3, *Powiat Ostrołęka...*, s. 87–89.

²¹ *Ibidem*, s. 88; A. Białczak, *Polskie podziemie na Kurpiowszczyźnie...*, s. 244.

Ogłoszona przez władze komunistyczne „amnestia” z lutego–kwietnia 1947 r., w której wyniku ujawniło się w całej Polsce ponad 50 000 osób, w zasadzie kończy działalność podziemia o masowym, powszechnym charakterze²². Dowództwa dwóch najważniejszych organizacji konspiracyjnych – Zrzeszenia WiN i NZW – nie zajęły w sprawie amnestii jednoznacznego stanowiska, dając swoim podkomendnym możliwość dokonania samodzielnych wyborów.

Amnestia z 1947 r. stanowiła także poważny wstrząs dla ostrołęckich struktur NZW. Sam komendant XVI Okręgu Zbigniew Kulesza „Młot” zdecydował się na opuszczenie podległego sobie terenu i wyjechał na Śląsk. Decyzja ta spowodowała w organizacji sporo zamętu, zarówno jeżeli chodzi o postawę żołnierzy wobec amnestii, jak i sprawność decyzyjną. Na terenie powiatu ostrołęckiego od 25 lutego do 25 kwietnia 1947 r. ujawniło się 1228 osób, z czego 800 przypadało nurt poakowski, 404 to członkowie NSZ (NZW). Faktycznie liczba ujawnionych w Ostrołęckiem była jednak znacznie większa, gdyż wielu stało się przed komisjami amnestyjnymi na innym terenie²³.

Działalność Komendy XVI Okręgu NZW „Orzeł” (III 1947 – VI 1948)

Z powodu ujawnienia się komendanta Zbigniewa Kuleszy „Młota” pilną sprawą stała się kwestia dowodzenia. W maju 1947 r. zwołano w Olszynie (pow. ostrołęcki) odprawę z udziałem dowódców pododdziałów PAS i członków Komendy Okręgu²⁴. Decyzją zebranych postanowiono, że Józef Kozłowski „Las” zostanie nowym komendantem Okręgu Warszawskiego NZW, którego kryptonim zmieniono na „Orzeł”. Ustalono też zasady dalszej pracy konspiracyjnej, m.in. wyznaczanie komendantów powiatów przez komendanta okręgu, wznowienie wydawania prasy – gazetki o nowym tytule „Głos z Podziemia”²⁵, upoważnienie terenowych dowódców do wydawania wyroków śmierci, awansowanie przez komendanta okręgu wyróżniających się żołnierzy.

Od tego czasu skład Komendy Okręgu „Orzeł” kształtował się następująco: komendant okręgu – Józef Kozłowski „Las”, zastępca Piotr Macuk „Sęp”²⁶, szef sztabu i jednocześnie dowódca ochrony Komendy Okręgu Bolesław Szyszko „Klon”, sekretarz Henryk Tkaczyk „Sęk”, za propagandę i wywiad odpowiadał Czesław Kania „Witold”, „Nałęcz”. W ochronie sztabu znaleźli się „Tur”, „Bohun”, „Wiatr”, „Lew”, Apolinary Samsel „Sokół”, któremu podlegały kwestie zaopatrzeniowe. Na tym jednak nie zakończyło się formowanie struktur Okręgu „Orzeł”. Równocześnie powołano tzw. komisję specjalną w składzie: Czesław Kania „Witold”, Piotr Macuk „Sęp” i Bolesław Szyszko „Klon” do spraw zatwierdzania awansów. Józef Kozłowski „Las” zmienił pseudonim na „Vis”.

²² *Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956*, t. 3, *Powiat Ostrołęka...*, s. 112.

²³ *Ibidem*, s. 116.

²⁴ *Ibidem*, s. 118. Wzięli w niej udział: Józef Kozłowski „Las”, Hieronim Rogiński „Róg”, Henryk Skonieczny „Roman”, Bolesław Szyszko „Klon”, Mieczysław Dziemieszkiewicz „Rój”, Witold Borucki „Dąb”, Bronisław Chrzanowski „Orzeł” i Władysław Mydło „Bohun”; *Kryptonim „Orzeł”* ..., s. 146–149.

²⁵ *Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956*, t. 3, *Powiat Ostrołęka...*, s. 119.

²⁶ Piotr Macuk w latach 1935–1938 odbył służbę wojskową w 19. puł w Lidzie. W 1944 r. wraz z żołnierzami „Legionu Polskiego” utworzonego przez Niemców na Wileńszczyźnie dotarł do powiatu ostrołęckiego i tu związał się z AK, następnie z NZW. Członek KO „Orzeł”, aresztowany w czerwcu 1948 r.

Nowym rozwiązaniem była rezygnacja ze struktury wojskowej siatki. „Las” zrezygnował z podziału na bataliony, kompanie i plutony terenowe. Wynikało to zapewne z braku kwalifikowanej kadry dla obsadzenia ich dowództw. „Las” podzielił oddziały PAS na mniejsze patrole i przydzielił im obszar działania: Mieczysław Dziemieszkiewicz „Rój” dowodził patrolom w powiecie ciechanowskim, Henryk Pyśk „Dąb” – w powiecie makowskim, Hieronim Rogiński „Róg” (od sierpnia 1947 r. Bronisław Chrzanowski „Orzeł”) – w powiecie łomżyńskim (od 1948 r. w powiecie kolneńskim), Piotr Macuk „Sęp” – w powiecie ostrołęckim, Henryk Skonieczny „Roman” – w powiatach ostrołęckim i szczytnowskim, Bolesław Szyszko „Klon” – w Przasnyszu. Trzy ostatnie patrole stanowiły oddział PAS Okręgu i podlegały bezpośrednio „Lasowi”.

W efekcie podjętych ustaleń XVI Okręg NZW podzielony został na 7 Komend Powiatowych²⁷. W wyniku tej reorganizacji teren powiatu ostrołęckiego obejmowały cztery jednostki organizacyjne Okręgu NZW „Orzeł”²⁸:

– KP „Łużyca”: północna część powiatu łomżyńskiego – gm. Czerwone, gm. Turośl, pow. ostrołęcki i południowa część pow. piskiego, komendant Hieronim Rogiński „Róg”, 30 sierpnia 1947 r. w związku z wyjazdem na ziemie zachodnie okresowo przekazał funkcję Bronisławowi Chrzanowskiemu „Orłowi”;

– KP „Orłowo”: część gm. Myszyniec, Łyse i Zbójna z pow. ostrołęckiego, komendant Piotr Macuk „Sęp”, a po jego odwołaniu – dotychczasowy zastępca komendanta Waclaw Mówiński „Szczygieł”, jego zastępcą był Stanisław Kania „Sen”;

– KP „Szczerbin”: część gm. Myszyniec i Łyse z pow. ostrołęckiego i część powiatu szczytnowskiego – w tym gm. Rozogi, komendant Henryk Skonieczny „Roman” (do 10 kwietnia 1948 r.), zastępca, a od 10 kwietnia 1948 r. komendant – Kazimierz Niewiadomski „Wicher”, jego zastępcą był Aleksander Niewiadomski „Sarna”;

– KP „Wilno” część gmin Myszyniec, Czarnia i Kadzidło jako zaplecze dla sztabu okręgu. Funkcję komendanta pełnił Józef Kozłowski „Las”, a jego zastępcą był Piotr Macuk „Sęp”²⁹.

Zupełnie nowym rozwiązaniem organizacyjnym było przyjęcie zasady, że komendy powiatów funkcjonują jako ruchome grupy partyzanckie. Każda komenda powiatu XVI Okręgu NZW stanowiła nieduży zespół sztabowy, składający się zazwyczaj z kilku osób (komendant, jego zastępca, kwatermistrz, podoficer broni), wzmocniony

²⁷ *Informator...*, s. 118–119; A. Białczak, *Polskie podziemie na Kurpiowszczyźnie...*, s. 252–253.

²⁸ AIPN, 0255/288, Likwidacja bandy „Lasa”, t. 1, Protokół przesłuchania podejrzanego Czesława Kani „Witolda”; AIPN, 0255/130, t. 3. Pozostałe komendy: Komenda Powiatu „Płomień I” (gm. Zareby i Chorzele, pow. przasnyski), komendanci: początkowo Bolesław Szyszko „Klon”, następnie od lata 1947 r. Henryk Pyśk „Dąb II”, zastępca komendanta Czesław Duma „Nieznany”, kwatermistrz Henryk Duda „Jastrząb”; Komenda Powiatu „Płomień II” (gm. Baranowo i część gm. Chorzele, pow. przasnyski), komendant sierż. Edward Dobrzyński „Orzyc”, zastępca Władysław Berg „Wolf”; Komenda Powiatu „Ciężki” (powiat ciechanowski oraz część mławskiego i płońskiego), komendant sierż. Mieczysław Dziemieszkiewicz „Rój”, zastępca kpr. N.N. „Kruk” (poległ 13 grudnia 1947 r.), następnie plut. Stanisław Okuniecki „Kruk”; Komenda Powiatu „Mściciel” (większa część powiatu makowskiego – w tym gm. Sypniewo i część gm. Baranowo), komendant sierż. Witold Borucki „Dąb”, zastępca kpr. Mieczysław Białczak „Zawisza”, podoficer broni Edward Ciok „Chytry” (poległ 16 grudnia 1947 r.), kwatermistrz Stanisław Lewandowski „Jastrząb” (poległ 7 lipca 1948 r.).

²⁹ AIPN, 0255/288, Banda NZW ps. „Las”, t. 1; *Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956*, t. 3, *Powiat Ostrołęka...*, s. 123–124; *Kryptonim „Orzeł”...*, s. 32–33.

kilkuosobową osłoną. Przeciętnie liczebność takiej jednostki to około dziesięciu ludzi. Przeciętna liczebność patroli partyzanckich podlegających „Lasowi” od czerwca 1947 r. do czerwca 1948 r. wynosiła 120 żołnierzy.

Komendzie XVI Okręgu NZW podlegały następujące oddziały i patrole partyzanckie działające w powiecie ostrołęckim: Bronisława Chrzanowskiego „Orla” z Komendy Powiatu „Łużyca”, Wacława Mówińskiego „Szczygła” z KP „Orłowo”, Kazimierza Niewiadomskiego „Wichra” i Henryka Skoniecznego „Romana” z KP „Szczerbin”, Henryka Pyśka „Dęba II” z KP „Płomień I” oraz grupa ubezpieczająca komendę okręgu dowodzona przez Piotra Macuka „Sępa” lub Bolesława Szyszkę „Kłona”³⁰.

Przyjmuje się, że liczebność XVI Okręgu sięgała łącznie około 1,6 tys. osób. Większość uczestników konspiracji NZW pozostawała w rezerwie organizacyjnej i nie brała udziału w bieżących pracach. Część z nich wykorzystywano do działań wywiadowczych, część zajmowała się zaopatrzeniem dla oddziałów partyzanckich.

Patrole partyzanckie dysponowały siecią schronów, tzw. bunkrów, urządzonych zarówno w lasach, jak też w wioskach. Część kryjówek pochodziła z okresu działalności w AK i ROAK. Wiosną 1948 r. przystąpiono do budowy stałej bazy komendy okręgu w pobliżu wsi Gleba i Karaska gm. Kadzidło. W początkach kwietnia zbudowano studnię, schrony, zaczęto kopać rowy łącznikowe. 9–10 kwietnia członkowie komendy (również kobiety – żona „Lasa” z dzieckiem i żona „Kłona” Marianna Szyszko) wraz z ochroną zamieszkali w trzech doskonale zamaskowanych bunkrach.

Organem prasowym XVI Okręgu NZW „Orzeł” był „Głos z Podziemia”. Redaktorem pisma był Czesław Kania „Nałęcz”, „Witold”. W pierwszej połowie sierpnia 1947 r. zredagowano pierwszy numer „Głosu z Podziemia” w liczbie 4 tys. sztuk oraz ulotki nawołujące ludność do bojkotowania zarządzeń władz. Na jesieni 1947 r. Czesław Kania „Witold” zredagował ulotkę pod tytułem *Bracie Polaku!*. Druk był adresowany do ludności cywilnej z apelem o ofiarowanie żywności i innych potrzebnych artykułów na rzecz podziemia. Z powodu obecności wojska w terenie plan zbierania żywności został odłożony³¹.

Kolejny numer „Głosu z Podziemia” oraz ulotki i odezwy *Bracia żołnierze* skierowane do LWP odbito w drugiej połowie października 1947 r. na biwaku w lesie koło Kierzka (gm. Kadzidło). Treść ulotek była wymierzona przeciw PPR i Związkowi Walki Młodych. Teksty przeznaczone dla wojska zawierały informacje zapowiadające wojnę światową. Autorzy zapowiadali, że razem z wojskiem będą zwalczać komunistyczne rządy. Informacje były opracowywane przez „Witolda” na podstawie nasłuchu radia z Londynu. W ciągu dziesięciu dni udało się przygotować około 7 tys. sztuk materiałów propagandowych.

Wywiad w Okręgu „Mazowsze” NZW od lipca 1946 r. podlegał Czesławowi Kani „Witoldowi”, „Nałęczowi”. Ponadto każda komenda dysponowała własną siatką wywiadowczą. Od początku tworzenia komunistycznych organów bezpieczeństwa i administracji podziemie starało się umieścić w nich swoich ludzi, którzy mieli spełniać funkcje wywiadowcze lub kontrwywiadowcze. W sierpniu 1946 r. Józef Kozłowski „Las” pozyskał do współpracy Antoninę Majewską, zamieszkałą we wsi Dawia, gm. Łyse. Była ona ciotką funkcjonariusza UB w Ostrołęce Henryka Majewskiego i siostrą Eleonory Majewskiej, także pracującej w UB (jako pracznica). Majewska miała

³⁰ *Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956*, t. 3, *Powiat Ostrołęka...*, s. 126.

³¹ W. Brenda, *Okręg „Orzeł” NZW...*, s. 39.

dostarczać informacje o liczbie pracowników UB w Ostrołęce, o ruchach i liczbie wojska oraz o aresztowanych³². Pracę wywiadowczą prowadził też Edward Mierzejewski „Mewa”, w którego mieszkaniu przy ul. Kopernika 16 w Ostrołęce mieścił się punkt kontaktowy. W grudniu 1946 r. zwerbował do współpracy intendenta PUBP w Ostrołęce Władysława Ostrowskiego oraz funkcjonariusza Komendy Powiatowej MO Czesława Lisa, odpowiedzialnego za sprawy kadrowe. Obydwaj dostarczali informacje o osobach aresztowanych i planowanych operacjach przeciwko podziemi. Współpraca z Ostrowskim zakończyła się na wiosnę 1947 r. Czesław Lis utrzymywał kontakty z Mierzejewskim do grudnia 1947 r., gdy obaj zostali aresztowani³³. Siatki wywiadowcze zajmowały się zbieraniem informacji o ruchach LWP, MO i UB w terenie, o uzbrojeniu, ochronie leśnej, nakładanych podatkach, obietnicach składanych chłopom przez władze, organizacjach młodzieżowych i partiach politycznych w terenie, a także o innych sprawach przydatnych z punktu widzenia walki zbrojnej.

W okresie od maja do grudnia 1947 r. oddziały NZW przeprowadziły szereg działań bojowych na północnym Mazowszu. Patrol KP Ostrołęka – „Orłowo” wykonał zaledwie dwa wyroki śmierci na konfidentach UB oraz w 37 przypadkach wymierzył lżejsze kary. W KP „Mściciel” wymierzono 15 wyroków śmierci i 47 lżejszych kar, w KP „Ciężki” – 14 wyroków śmierci i 9 lżejszych kar, w KP „Szczербin” – 5 wyroków śmierci i 2 lżejsze kary, w KP „Łużyca” – 3 wyroki śmierci i 8 lżejszych kar, w KP „Płomień I” – ani jednego wyroku śmierci i 4 lżejsze kary³⁴. Spośród ważniejszych akcji NZW, wykonanych po kwietniu 1947 r. na terenie powiatu ostrołęckiego, można wskazać m.in. potyczki z grupami operacyjnymi UB i KBW stoczone: 15 czerwca 1947 r. pod wsią Dąbrowy i Wykrot (gm. Myszyniec), 15 lipca 1947 r. pod wsią Zabiele, 7 września 1947 r. w lasach Jednorozca (udział brały patrole „Sępa” i „Klona”), zwycięską walkę stoczoną 22 października 1947 r. we wsi Pełty, w której wyniku oddziały „Sępa” z KP „Orłowo”, „Orła” z KP „Łużyca” i „Romana” z KP „Szczербin” odparły grupę operacyjną KBW i UB, walkę 19 marca 1948 r. we wsi Dąbrowa (gm. Myszyniec), podczas której patrol „Romana” przebił się przez obławę, starcie patrolu „Romana” 9 lutego 1948 r. we wsi Wolkowe³⁵.

Sukcesem partyzantów było opanowanie osady Czerwin 26 czerwca 1947 r. przez przasnyski oddział „Orzyca” (rozbito posterunek MO, przy czym zabito komendanta i funkcjonariusza, zniszczono dokumentację w urzędzie gminnym i przeprowadzono rekwizycję w spółdzielni). Do działań poskramiających terenowy aparat bezpieczeństwa należy też zaliczyć zasadzkę patrolu „Klona” na milicjantów z posterunku w Piskach (8 lipca 1947 r.) i likwidację pięciu współpracujących z UB funkcjonariuszy ochrony leśnej przy Dyrekcji Lasów Państwowych w Olsztynie, dokonaną 30 lipca 1947 r. przez tę samą grupę pod wsią Bandysie-Zaborec (gm. Czarnia). Nietypowym rodzajem działań dla podziemia tego okresu były prowadzone przez oddziały Okręgu „Orzeł” akcje na linii komunikacyjne. W celu przygotowania się do ewentualnych wysiedleń³⁶ oddziały okręgu latem 1947 r. kilkakrotnie wysadzały mosty kolejowe i tory

³² K. Kacprzak, *Podziemie zbrojne na Mazowszu...*, s. 234; W. Brenda, *Okręg „Orzeł” NZW...*, s. 41.

³³ W. Brenda, *Okręg „Orzeł” NZW...*, s. 41.

³⁴ *Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956*, t. 3, *Powiat Ostrołęka...*, s. 128.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ W 1947 r. starostwo przasnyskie planowało przymusowe wysiedlenie gminy Baranowo na Ziemię Odzyskane – Archiwum Państwowe w Pułtusku, Akta Gminy Baranowo, Gminna Rada

na linii Olsztyn–Ostrołęka. W momencie rozpoczęcia deportacji miały za zadanie całkowicie sparaliżować komunikację w tej części kraju, z woj. olsztyńskim włącznie.

Pogarszające się warunki atmosferyczne utrudniały przemieszczanie się patroli bojowych i ograniczały działania. 15 grudnia 1947 r. komendant okręgu Józef Kozłowski „Las” wydał rozkaz, aby oddziały przygotowały się do spędzenia zimy. Wyznaczono też termin następnej odprawy i rozpoczęcia nowego sezonu na początek kwietnia 1948 r.

Święta Bożego Narodzenia oddziały spędzały w zaufanych wsiach. Właściwie nie prowadzono żadnych działań bojowych, zdobywano prowiant i pouczano współpracowników PPR i organów bezpieczeństwa. Wraz z nastaniem wiosny patrole NZW w poszczególnych powiatach znów zaczęły działać.

Operacja „P”

W połowie 1947 r. szef Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Ostrołęce, por. Tadeusz Kwiatkowski, wszczął rozpracowanie agenturalne Komendy Okręgu NZW „Orzeł” pod kryptonimem „Mordercy”. Przewinęło się przez nie łącznie 78 rezydentów, agentów i informatorów PUBP w Ostrołęce, nie licząc agencji innych powiatów³⁷. Zlecono wówczas przeprowadzenie „(...) szeregu werbunków wśród członków siatki organizacyjnej, tym samym wyłoni się możliwość wprowadzenia do oddziału („Lasa” – *przyp. A.B.*) agencji spośród członków organizacji”. Działania operacyjne wokół „Lasa” i jego ludzi zacieśniały się. Liczbę agentów i informatorów skierowanych przez UBP do rozpracowania pozostałości jego oddziału można obliczać na kilkadziesiąt osób³⁸. Większość z nich była zmuszana do współpracy groźbą i szantażem. Zwerbowano tą drogą m.in. agenta UB o krypt. „Zadrozny”, mieszkańca wsi Gleba³⁹, który jako „gospodarz pasący w lesie krowy” penetrował lasy w okolicy Karaski i Gleby i już po trzech tygodniach po zwerbowaniu zlokalizował bazę Komendy XVI Okręgu. W zeznaniach, które złożył 23 czerwca 1948 r. w PUBP w Ostrołęce, określił dokładnie położenie „(...) bunkrów bandy «Lasa», mieszczących się w lesie karaskim koło wsi Gleba gm. Kadzidło”⁴⁰.

Wiosną 1948 r. powiat ostrołęcki został objęty planem operacji „P”⁴¹ – operacji wojskowo-milicyjnej, w której trakcie wykorzystywano efekty rozpracowań agenturalnych. W wyniku denuncjacji wspomnianego agenta UB „Zadrozny” organa bezpie-

Narodowa, sygn. 222; ibidem, Akta Powiatowej Rady Narodowej, sygn. 223; ibidem, Akta Gminnej Rady Narodowej w Baranowie, sygn. 29.

³⁷ *Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956*, t. 3, *Powiat Ostrołęka...*, s. 131; *Kryptonim „Orzeł”...*, s. 53.

³⁸ AIPN, 0255/228, Likwidacja bandy „Las”, t. 7.

³⁹ Personalalia tego agenta do dzisiaj pozostają nieznanne.

⁴⁰ AIPN, 0255/226, Likwidacja bandy „Las”.

⁴¹ Trwająca trzy miesiące Operacja „P” podzielona była na trzy fazy: pierwsza, od 19 maja do 19 czerwca, miała charakter rozpoznawczy, druga – zasadnicza – trwająca od 20 do 24 lipca, ukierunkowana była na spacyfikowanie terenu przez organizację rajdów, zasadzek, masowych rewizji, zatrzymań, i trzecia – od 25 lipca do 15 sierpnia – o znacznie mniejszym natężeniu akcji – miała charakter działań punktowych zleczanych przez poszczególne PUBP. Niestety, podobnie jak to miało miejsce w przypadku bliźniaczej – prowadzonej równocześnie na Podlasiu operacji „Z” – operacja „P” okazała się dla mazowieckiego podziemia niepodległościowego tragiczna w skutkach.

czeństwa podjęły intensywne wysiłki zmierzające do zlikwidowania Komendy Okręgu „Orzeł”. W ramach planu „P” zostały utworzone dwie grupy operacyjne: „Myszyniec” i „Ostrołęka” oraz pięć podgrup operacyjnych: „Chorzele”, „Kolno”, „Rozogi”, „Sypniewo” i „Ukta”. Teren operacji „P” obejmował sześć powiatów województwa warszawskiego, powiaty łomżyński i kolneński w Białostockiem oraz część przygraniczną województwa olsztyńskiego. Był to obszar o powierzchni ponad 10 tys. km², gdzie podziemie antykomunistyczne dysponowało wciąż jeszcze znacznymi wpływami i zorganizowanymi strukturami na szczeblu okręgów (Okręg XV „Chrobry” NZW, Okręg XVI „Orzeł” NZW i Okręg XXIII NZW). Ze względu na „ważność operacji ze strony WUBP do PUBP Ostrołęka udał się z-ca Szefa tut. (Warszawskiego – *przyp. A.B.*) Urzędu, ppłk Krakowski”⁴².

Dość często w trakcie operacji „P” KBW tworzyło tzw. bandy pozorowane, które podając się za oddziały partyzanckie, mogły uzyskać więcej informacji o współpracownikach podziemia. Z reguły w ślad za „falszowymi leśnymi” przemieszczały się oddziały pościgowe KBW, które aresztowały wszystkich udzielających im pomocy⁴³.

W operacji przeciw partyzantom „Lasa”, która rozpoczęła się 25 czerwca 1948 r. o godz. 2.00, wzięło udział czterdzieści plutonów 1 i 2 Brygady KBW, funkcjonariusze PUBP i MO oraz piętnaście plutonów elewów ze Szkoły Oficerskiej MO⁴⁴; było to w sumie około 2 tys. żołnierzy – przeciwko piętnastu partyzantom! Dysproporcje w siłach były ogromne.

Po okrążeniu bunkra trzema liniami w celu zabezpieczenia przed ewentualną ucieczką partyzantów i przygotowaniu specjalnych grup szturmowych rozpoczęto natarcie o godz. 4:00 rano⁴⁵. „Po upływie 50-minutowej walki ogniowej bandyci wywiesili białą chorągiewkę na znak poddania się. Żołnierze grupy szturmowej, stopniowo zmieniając stanowiska, zaczęli się zbliżać do bandy. W momencie kiedy jeden z żołnierzy zbliżył się do okopów bandytów, «Las» niespodziewanie otworzył ogień z automatu, dając tym samym znak pozostałym czł(onkom) bandy do dalszej walki. «Las», demonstrując formę rzekomego poddania się, miał zamiar skupić żołnierzy grupy szturmowej, rozwiniętej w sztyk bojowy, do jak największej grupy i podpuszczając ich na bliską odległość, chciał następnie seryjnym ogniem z bliskiej odległości, napominającym uderzenie sztyletem, rozproszyc grupę, siejąc w jej szeregach panikę, która by umożliwiła bandytom przedrzeć się w las i ująć z okrążenia”⁴⁶. W wyniku przeprowadzonej akcji likwidacyjnej zostali zabici Władysław Mydło „Bohun”, Kazimierz Borzymowski „Tur”, N.N. „Wiatr”, N.N. „Dąb”, natomiast Józef Kozłowski „Las”, „Vis”, Piotr Macuk „Sęp”, Czesław Kania „Witold”, Henryk Tkaczyk „Sęk”, Bolesław Szyszko „Klon”, Apolinary Samsel „Sokół”, Piotr Darmofał „Ster”, Jan Kulesza

⁴² AIPN, 0255/226, Likwidacja bandy „Las”.

⁴³ AIPN, 0255/321, Materiały dotyczące działalności band na terenie powiatu Przasnysz z lat 1945–1949, Sprawozdanie z przeprowadzonej akcji przez Obwód nr 1 od 19 V 1948 r. do 1 VI 1948 r.; ibidem, Sprawozdanie z przeprowadzonej akcji przez Obwód nr 1 od 1 VI do 6 VI 1948 r.; J. Czerniakiewicz, *Narodowe Zjednoczenie Wojskowe w województwie warszawskim w latach 1945–1951* (praca doktorska – Instytut Historii PAN), Warszawa 1975, s. 253.

⁴⁴ *Dokumenty i Materiały. Archiwum Polski Podziemnej 1939–1956*, nr 3, red. nac. A.K. Kunert, Warszawa 1995; W. Góra, R. Halaba (red.), *O utrwalanie władzy ludowej w Polsce 1944–1948*, Warszawa 1982, s. 336–337.

⁴⁵ AIPN, 0206/85, Sprawozdania dekadowe, miesięczne PUBP Ostrołęka za 1945–1949 r., t. 2.

⁴⁶ AIPN, 0255/226, Likwidacja bandy „Las”.

„Bóbr”, N.N. „Lew”, Janina Chowańska z dzieckiem i Marianna Szyszko zostali aresztowani. Zdobyto magazyn broni, sprzęt wydawniczy i przygotowane do rozesłania materiały propagandowe, „ponadto bogate archiwum Kom(andy) Okręgu NZW krypt(tonim) «Orzeł»”⁴⁷.

Epilogiem rozbicia Komendy XVI Okręgu NZW było długotrwałe śledztwo i proces przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Warszawie na sesji wyjazdowej w dniach 26–29 kwietnia 1949 r. w Ostrołęce w sali kina Jantar. Na karę śmierci skazano siedmiu aresztowanych. Wobec trzech prezydent skorzystał z prawa łaski, na pozostałych czterech, tj. Józefie Kozłowskim, Piotrze Macuku, Bolesławie Szyszce, Czesławie Kani, wykonano wyrok 12 sierpnia 1949 r.⁴⁸

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

AIPN, 0206/85, Sprawozdania dekadowe, miesięczne PUBP Ostrołęka za 1945–1949 r.

AIPN, 0255/130, Protokoły przesłuchań bandy „Lasa”.

AIPN, 0255/226, Likwidacja bandy „Lasa”.

AIPN, 0255/228, Banda NZW „Las”, t. 1, 7, 8.

AIPN, 0255/321, Materiały dotyczące działalności band na terenie powiatu Przasnysz z lat 1945–1949.

APP, Akta Gminy Baranowo, Gminna Rada Narodowa, sygn. 222

APP, Akta Powiatowej Rady Narodowej, sygn. 223

APP, Akta Gminnej Rady Narodowej w Baranowie, sygn. 29

Opracowania

Białczak A. 1998. *Polskie podziemie na Kurpiowszczyźnie w latach 1945–1948. Zarys problemu*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego”, t. 12.

Brenda W. 2003. *Okręg „Orzeł” NZW na północnym Mazowszu w latach 1947–1948 i jego kontynuatorzy*, w: T. Łabuszewski (red.), *Ostatni leśni 1948–1953*, Warszawa 2003.

Czerniakiewicz J. 1975. *Narodowe Zjednoczenie Wojskowe w województwie warszawskim w latach 1945–1951* (praca doktorska w Instytucie Historii PAN), Warszawa.

Góra W., Halaba R. (red.). 1982. *O utrwalanie władzy ludowej w Polsce 1944–1948*, Warszawa.

Informator o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944–1956, Lublin 1993.

⁴⁷ Por. K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Sprawozdania z operacji I i II Brygady KBW na terenie północnego i wschodniego Mazowsza w latach 1948–1951 przeciwko oddziałom partyzanckim Okręgu Warszawskiego Narodowego Zjednoczenia Wojskowego Nr 16 („Orzeł”, „Mazowsze”) i Okręgu Białostockiego NZW Nr 15 („Chrobry”)*, w: *Dokumenty i Materiały. Archiwum Polski Podziemnej 1939–1956*, t. 3, Warszawa 1995, s. 160–167; AIPN, 0255/226, Likwidacja bandy „Lasa”; ibidem, 0255/228, t. 7, Banda NZW „Las”; W. Brenda, *Okręg „Orzeł” NZW...*, s. 48; *Kryptonim „Orzeł”...*, s. 55–56, 578–581.

⁴⁸ AIPN, 0255/130, t. 1, Protokoły przesłuchań bandy „Lasa”; Z. Kulesza „Młot”, *Śledztwo wyklętych*, Warszawa 1995, s. 369–370; *Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956*, t. 3, *Powiat Ostrołęka...*, s. 132.

- Kacprzak K.** 2011. *Podziemie zbrojne na Mazowszu północnym w walce z systemem komunistycznym 1945–1952*, Warszawa.
- Kryptonim „Orzeł”.** *Warszawski Okręg Narodowego Zjednoczenia Wojskowego w dokumentach 1947–1954*, wybór i opracowanie K. Krajewski, T. Łabuszewski, J. Pawłowicz, L. Żebrowski, Warszawa 2004.
- Krajewski K., Łabuszewski T.** 1997. *Białostocki Okręg AK-AKO*, Warszawa.
- Krajewski K., Łabuszewski T.** 1995. *Sprawozdania z operacji I i II Brygady KBW na terenie północnego i wschodniego Mazowsza w latach 1948–1951 przeciwko oddziałom partyzanckim Okręgu Warszawskiego Narodowego Zjednoczenia Wojskowego Nr 16 („Orzeł”, „Mazowsze”) i Okręgu Białostockiego NZW Nr 15 („Chrobry”), w: Dokumenty i Materiały. Archiwum Polski Podziemnej 1939–1956, t. 3, Warszawa.*
- Krajewski K., Łabuszewski T.** 2008. *Ziemia Ostrołęcka w walce z komunizmem 1944–1954*, Ostrołęka.
- Kulesza Z. „Młot”** 1995. *Śledztwo wykłętych*, Warszawa.
- Lendo T. (oprac.).** 2006. *Opozycja polityczna na terenie powiatu ostrołęckiego 1944–1947 w dokumentach władz komunistycznych*, Ostrołęka.
- Losy tułaczki mieszkańców województwa ostrołęckiego 1939–1956, Wspomnienia. Wykaz deportowanych, wstępy, wybór i opracowanie B. Gołębiowski, S. Pajka, Ostrołęka 1993.*
- Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956, t. 3, Powiat Ostrołęka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych, Materiały z sesji naukowej „Powiat Ostrołęka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych”, Warszawa 2009.*
- Żebrowski L.** 1994. *Podziemie polityczne i wojskowe obozu narodowego 1939–1948*, w: W.L. Ząbek (red.), *Tradycje niepodległościowe na Północnym Mazowszu*, Warszawa.

STRESZCZENIE

Niniejszy artykuł przedstawia historię podziemia niepodległościowego, głównie narodowego, na terenie powiatu ostrołęckiego w latach 1945–1948 oraz jego stosunek do nowej władzy i sposoby walki z nią. Przedstawiono w nim także dzieje powstania i funkcjonowanie XVI Okręgu NZW „Orzeł” i rolę jego komendantów – Zbigniewa Kuleszy „Młota” i Józefa Kozłowskiego „Lasa”. Omówiono również metody pracy aparatu bezpieczeństwa stosowane wobec podziemia, a przede wszystkim operację o kryptonimie „P”, która doprowadziła do likwidacji XVI Okręgu „Orzeł” NZW.

SŁOWA KLUCZOWE: podziemie niepodległościowe, Narodowe Zjednoczenie Wojskowe, Ostrołęka, powiat ostrołęcki

SUMMARY

This article presents the history of the independence underground, mainly national on the terrain Ostroleka administrative district in years 1945–1948 and its relations to the new government and ways of fighting with it. It presents the history of the creation and functioning of the 16th District “Eagle” of the National Military Unification and the role of its commanders – Zbigniew Kulesza “Hammer” and Józef Kozłowski “Forest”. The methods of work of the security apparatus applied to the un-

derground were also discussed, and above all, an operation code-named “P”, which led to the liquidation of the 16th District “Eagle” of the National Military Unification.

KEYWORDS: the independence underground, the National Military Unification, Ostrołęka, Ostrołęka administrative district